

Végel László

ZÁRT ÉS NYITOTT IDENTITÁS

1.

A kelet-közép-európai rendszerváltások után a kisebbségi identitáspolitika új szakaszba érkezett. 1989 után minden nehézség ellenére, a határon túli magyarok jogi helyzete lényegesen javult. Kisebbségi pártok alakultak, amelyeket az illető „államországok” alkotmányai legalizáltak. A kisebbségi pártok kormányzati helyzetbe (is) kerültek. Ez az egypártrendszerben elképzelhetetlen volt. A nemzeti identításra való hivatkozás a kisebbségi közéletben nemcsak lehetőségessé vált, hanem a kötelező diskurzus része lett. A nemzetközi közösség is érzékenyebben reagál a kisebbségellenes megnyilvánulásokra. Igaz, még hiányoznak a megfelelő normák és mércék, de a durva kisebbségellenes atrocitásokat nem tűrik meg. A Magyarországgal határos államok, az európai integráció érdekében, a tolerancia formális érvényesítésére törekszenek. Az anyaország jelentős anyagi támogatást biztosított a határon túli magyarság intézményrendszereinek.

E tények ismeretében elvárható lett volna a kisebbségi közösségek helyzetének javulása. Nem ez történt. Az 1991–2001-es népszámlálási ciklus adatai szerint a határon túli magyarság lélekszáma az előző népszámlálási ciklusok számadatainak arányaihoz viszonyítva jelentősen csökkent. Ellentmondással találjuk tehát szemben magunkat: a jogi helyzet javult, de a kisebbségi közérzet nem. Az anyaországba való áttelepülés óriási méreteket vett; főleg a fiatalok, a szakemberek és az értelmiségiek távoztak. Kétségtelen, hogy a Délvidéken immár csak kiöregedő kisebbségi közösségről beszélhetünk. Az elvándorlás, a színvonalas és versenyképes szakmai és kulturális elit hiánya kishitúséget teremtett, miközben felgyorsította az asszimilációt. A hagyományos kisebbségi diskurzusok elvesztették hatékonyságukat. A szülőföldön való maradás közel nyolcvan éves pátosza megkopott, ezért új vezérelvvel próbálják helyettesíteni azt, mint például az „élhetőbb szülőföld” jelszavával, amely ugyan összhangba került a modern étellel, de hatékonysága nem érzékelhető, és addig nem is lesz észlelhető, amíg csak a vezérelvek formálódnak, és nem változnak az eszközök, a módszerek, és nem módosul a kisebbségpolitikai stratégia.

A jobb jogi helyzet nem tudta javítani a kisebbségi közérzetet. Miért? Több magyarázat van erre. A legfontosabbak egyike, hogy azok a rendszerváltó államok, amelyekben magyar kisebbség létezik, demokratikus alkotmányt hoztak, és a magukénak vallják a nagyobb szabadságot biztosító parlamentáris demokráciát. Ám az alkotmányjogi módosulásokat nem követte megfelelő társadalmi átalakulás. Beigazolódik Ralf Dahrendorf tétele, miszerint a politikai rendszerváltásra hat hónap is elég, a gazdasági hat évet követel, de a társadalmi értékrend megváltoztatásához bizony, sokszor, hatvan évre van szükség. Ezek a tények. Ennek ismeretében pedig felmerül a kérdés: Mi játszódott le a régióban?

A rendszerváltással megteremtődtek a feltételek a parlamentáris demokráciára, de ugyanakkor az új helyzet felszabadította az adott társadalmakban, a szocialista rendszerben frusztrált és erősen traumatizált nemzeti szenvedélyeket is. A legbefolyásosabb többségi politikai pártok rendre új nemzetépítő programokkal rukkoltak elő, és már az is eredmények számított, ha megelégedtek a „demokratikus nacionalizmussal”, s nem lendültek szélsőséges, sovinszta irányba. A demokratikus átalakulásban meghatározó szerepet kaptak a nacionalista szélsőségek, felerősödtek a nemzeti populista mozgalmak és eszmeáramlatok, amelyek belső logikájuknál fogva kisebbségellenesek voltak, vagy pedig marginalizálni kívánták a kisebbség közéleti jelenlétét. Az állam tehát toleránsabb lett, a társadalom viszont represszívabb, ami azt jelenti, hogy az identitásstratégia súlypontja a jogi kereteken túl a hétköznapi életre, a kulturális értékrend megőrzésére, illetve annak rombolására tevődött át.

A nemzeti kisebbség a kollektív jogok elismerésében, a kisebbségi autonómia bevezetésében reménykedett, a többség pedig erős nemzetállamot akart; gyakran hangoztatott szólam lett, hogy nem akar elnyomott lenni a saját államában.

A szélsőséges pártok is elfogadták a kisebbségi pártok legitimitását, hajlandóságot mutattak bizonyos pártkorporativizmus létrehozására, de az autonómiát következetesen elutasították. A Szerbiai Szocialista Párt Milosevic uralma alatt, helyi, önkormányzati szinten technikai koalícióra lépett a Vajdasági Magyarok Kasza József vezette pártjával (VMSZ). A kilencvenes évek közepén Šešelj pártja, a Szerb Radikális Párt lemondott az öt megillető parlamenti alelnöki helyről a VMSZ javára. Napjainkban a jobboldali nemzeti Szerbiai Demokrata Párt már a választások előtt bejelentette, hogy a választások után a VMSZ-t bevonni szándékozik a kormánykoalícióba. A Szerb Radikális Párt ennél is tovább ment: nyilvánosan kijelentette, hogy szívesen lépne koalícióra a VMSZ-szel és a Szandzsáki Lista nevű bosnyák párttal, sőt még a belügyminiszteri és más fontos tárcákat is hajlandó átengedni nekik, míg a radikális párt csak a gazdasági tárcákat tartaná meg.

Mindez hüen tükrözi, hogy a szerbiai nemzeti jobboldal – a szélsőséges is – miközben előszeretettel integrálja a kisebbségi politikai elitet, illetve annak egyik részét, aközben kizárja az egész kisebbségi közösséget a társadalmi életből. Legfőképpen érzékelhető ez a tendencia a gazdasági és a kulturális élet és a média

területén. Szerbia tehát nem tiltja a kisebbségi etnopolitikát, hanem etnizálja a közpolitikát, amelyben a kisebbségi párt az „etnikai megbízott” szerepét játssza.

Két, egymástól különböző helyzetről van szó! A kisebbségi közösség polgárainak többsége a pártállamban, felülről, államilag irányított, időnként egészen puhává konvertált kisebbségi diszkriminációban szocializálódott; viszont a rendszerváltás után – a többpárti parlamentáris rendszerben – az alulról jövő, tömegmozgalom erejével ható, szabad és demokratikus választásokon hitelesített nacionalizmussal találkozott. A régióban egyre jobban előtérbe került, vagy még pontosabban: a társadalom mélyéből feltört a xenofóbia. Nem kellett az államnak gerjesztenie, maga a társadalom termelte ki. A hajszálerekbe költöző nacionalizmus növelte a kisebbség rossz közérzetét. Nem készültek fel a pártállam elleni védekezésre berendezkedett magyar kisebbségek.

A rendszerváltást követő modernizációs trendek megváltoztatták az államországok gazdasági szerkezetét, átformálták a tulajdonviszonyokat, új versenyhelyezeket teremtettek. A hatékony piacgazdaság szétzilálja a hagyományos közösségi és családi kapcsolatokat – a többségi nemzetben is! – felerősíti az osztálytársadalmi integrációt, újféle képzést követel, új munkaerőpiaci preferenciákat teremt, másféle képzettségi struktúrát kíván és felgyorsítja a munkaerő mobilitását. A változások sokkolták a kisebbségi közösségeket. A védekezésre beállított identitásstratégia a pártállamban viszonylag elégségesnek bizonyult, főleg ott, ahol a diktatúra keményebb változata uralkodott, ám a többpárti parlamentáris rendszerben kevésnek bizonyult. Ezt tanúsítják azok a válságjelek, amelyeket a 2001-es népszámlálási adatok hoztak a felszínre. A magyar kisebbség lélekszáma éppen ebben az időben radikálisan csökkent. A rendszerváltás tehát a kisebbségi közösségeket igen ellentmondásos helyzetbe sodorta. Hogyan tovább? A hangsúlyt az új egyensúly megteremtésére kell helyezni.

2.

Ezzel a kérdéssel kell szembenézni az erőteljesen változó világban. A kilencvenes évek elején kialakult identitásmegőrző modell hiányosságai egyre evidensebbek. Az adott helyzetben, vagyis a kilencvenes évek elején, nyilvánvalóan nem volt ennek a modellnek alternatívája. A rendszerváltó magyar demokratikus ellenzék – bár számolt a határon túli magyar kisebbségek súlyos helyzetével – nem rendelkezett, nem rendelkezhetett azokkal a tapasztalatokkal, amelyeknek köszönve a rendszerváltásra felkészült modellekben gondolkodhatott volna. Egyedül a pártállami tapasztalatokra építhetett. A kisebbségi politikai elitnek sem volt tapasztalata a többpártrendszer keretében működő identitásstratégiáról, nem is lehetett, hiszen ez az elit az egypártrendszerben szocializálódott. Volt olyan elképzelés is, hogy a demokratikus rendszervál-

tás megszünteti a kisebbségi diszkriminációt, ám ezek az ábrándok gyorsan szertefoszlottak, hiszen a kelet-közép-európai rendszerváltások, igaz, demokratikusnak mondták, de nem voltak liberálisak. Az említett fogalmakat a bibói értelemben használjuk: a demokrácia a többségi hatalom uralmát, a liberalizmus viszont a többségi hatalom korlátozását jelenti. Vagy ahogy Raymond Aron mondta: a demokrácia a hatalmat gyakorlók kinevezési módjára, a liberalizmus a hatalom céljaira és korlátozásaira vonatkozó felfogás. A pártdiktatúrát tehát a tömegdemokrácia váltotta fel, gyakorta a többségi despotizmussal ötvözve. A pártállami és a szabad választások által legitimizált „tömegdemokratikus represszió” alapjaiban különbözik egymástól. Az első egy felülről képzett elidegenült politikai akarat, az utóbbi pedig egy empátikus, diszperz folyamat vagy mozgalom, amely beivódik az élet minden pórúsába: immár nemcsak az ember politikai dimenzióit akarja kisajátítani, hanem az egész lényét. A diktatúra esetleg elnyomja, a magánéletbe szorítja vissza a kisebbségi nemzeti identitást, a tömegdemokrácia viszont betör a magánéletbe: ott is fel akarja számolni azt. Nem a törvények erejére hivatkozik, hanem a sikerre, az érvényesülésre, az eredményességre. Ezzel kiszélesedett a kisebbségi identitás sebezhetőségének mezeje.

A kisebbségi pártok pürrhoszi feladatra vállalkoztak, abban a tévhitben, hogy az egész mezőt „védeni” tudják. A kezdetekben, mondhatni, hogy volt is némi alapja, mindaddig, amíg a kisebbségi tömegek hirtelen fellángoló reményei táplálták a pártba vetett hitet. Utóbb azonban kiderült, hogy a kisebbségi közösség nem homogén, hogy erősen rétegelt, vagyis plurális, hogy a különböző, egymásnak ellentmondó érdekek konfliktusát nem lehet politikai szólamokkal megszüntetni. Bekövetkeztek a kisebbségi politikai eliteken belüli konfrontációk, amelyeket tovább szítottak az anyaországi pártellentétek. A kisebbségi pártok az anyaországban kerestek pártmentort, hogy az anyaországi támogatásoknak köszönve konzerválják hatalmukat. A választói bázis sorvadására nem fordítottak gondot. Az államországbeli parlamentáris passzivitást az anyaországi támogatásokkal pótolták. Eközben kétséget kizáróan megmutatkozott, hogy a pártok mégis csak partikuláris érdekeket képviselnek. Mára már az is egyértelmű, hogy minél kevesebb eredményt érnek az államország parlamentjeiben a végrehajtó hatalom gyakorlásában, annál inkább a kisebbségi identitás sziklaszilárd öreként mutogatják magukat. Ebben az ellentmondásos helyzetben, az anyaország és a kisebbség közötti intézményesített kapcsolatrendszert a kisebbségi pártok sajátították ki. Nem pártkapcsolatokat tartottak és tartanak fenn a hasonló politikai arculatú anyaországi párttal – ami még hagyján lenne – hanem a tagolt, plurális kisebbségi közösség egyedüli szószólóiként léptek és lépnek fel.

Tehát a kapcsolatrendszer a magyar választók politikai akaratát képviselő magyar kormányra és a pártakat kifejező kisebbségi pártfunkcionáriusokra épült. A magyar kormányok változtak, a kisebbségi politikai elit konzerválódott. A kapcsolatok piramidális jellege, hierarchikus mivolta lehetetlenné tette a magyar társadalom és a

kisebbségi közösség közötti sokrétű, sokoldalú, autonóm, horizontális kapcsolatrendszer, a „nemzeti szőttes”, a „nemzeti háló” megteremtését, annál az egyszerű oknál fogva, mert ily módon a rendszert a pártszempontok által vezérelt, az anyaországi támogatáspolitikát is ellenőrző kisebbségi pártok ellenőrizték. Erről a pártszempontú magyar–magyar kapcsolati érdekmódelről fokozatosan kiderült, hogy nem képes átfogni a kisebbségi közösséget.

A Délvidéken a kilencvenes évek elején, amíg érdekvédő szervezetként működött a VMDK, képes volt mozgósítani a magyar választói bázist. A későbbi megoszlások következtében beinduló pártosodás folyamata indukálta a bizalmi válságot, aminek következtében a magyar szavazópolgárok egyre kisebb számban járulnak az urnák elé, és egyre kevesebben adják voksukat a kisebbségi pártokra. Nem a pártok létjogosultságát kérdőjelezem meg, hiszen igen fontos feladatuk lenne; hogy az államország parlamentjében, a politikai rendszer intézményeiben a kisebbség számára kedvező törvények, rendeletek, előírások meghozatala érdekében munkálkodjanak, kormányzati szerephez jutva pedig gondoskodjanak azok következetes végrehajtásáról. A feladat olyan óriási teljesítményt igényel, hogy egy életerős, tevékeny pártnak másra nem is jutna sem ereje, sem ideje. A Délvidéken azonban a hatalmi kisebbségi párt olyan szerepet szánt magának, amelyek kívül esnek a kompetenciáján, mert azok elsősorban az intézményrendszerre, a szabad és pártfüggetlen, kritikus szellemű médiára, az autonóm civil szervezetekre, a szakmai szervezetekre, a kulturális elitre tartoznak. Ebbe a feladatkörbe tartozik a nemzeti identitás ápolása is. Ennek hiánya passzívvá tette a közösséget, éppen akkor, amikor a legnagyobb szükség lett volna a sokrétű, alulról jövő, az új helyzetekre érzékeny kezdeményezésekre. A valós helyzet megváltozott, a kisebbségi politika egy helyben toporog.

A lehetséges változások jellegére a magyarságtudomány kiváló művelője, Szegedy-Maszák Mihály egyik aktuális gondolata világít rá. „Nagy magyarok – Széchenyi István vagy Kemény Zsigmond – már a tizenkilencedik században is hangsúlyozták, hogy a magyarságnak nem lehet változatlan lényege, önazonossága. A kulturális azonosság közös emlékezet függvénye, önkép és másokban élő kép, változó kölcsönhatásának eredménye. A régimódi önképhez ragaszkodás végzetes elszigetelődéshez vezetne” Szerintem ez az a határmezsgye, ahol eldől a jelenkori identitás-megőrzés eredményessége. Ezért a továbbiakban az identitáskonstruálás két halaszthatatlan feladatát, a nyitottságot és a változó jelleget, megpróbálom szembesíteni a jelenlegi állapotokkal. A kettő valamiképpen össze is fonódik: a változó arculat feltétele a nyitottság, a nyitottság pedig elképzelhetetlen változó jelleg nélkül.

A 21. századi határon túli magyarságról való gondolkodásban megkerülhetetlen e két fogalom aktualizálása. 2007. január 1-jén Románia belép az EU-ba; ezzel a határon túli magyarság túlnyomó többsége európai állampolgár lesz. Nem jelenti ez egyben a kollektív kisebbségi jogok biztosítását; ellenkezőleg: időről időre bizo-

nyos visszarendeződés is bekövetkezhet. Ennek ellenére a kisebbségi polgárok egyénileg új élethelyzetbe kerülnek, a személyes döntési lehetőségeik hatványozódnak, új értékrendekkel kerülnek szembe, részesei lesznek egy globalizációs folyamatnak, amely előnyöket is tartogat számukra, de veszélyeket is hordoz. Számos traumatikus élmény egyszeriben a múlté lesz. Ennél is fontosabb, hogy megváltozik az államországuk gazdasági szerkezete, megnövekszik a munkaerő vándorlás, alapjaiban módosulnak a mindennapi életüket szabályozó standardok. Sokkal nagyobb lesz a magyar nemzetben belüli mobilitás. A kelet-közép-európai országok új, eddig ismeretlen helyzetbe kerülnek. A szörnyű, félfeudális hagyománnyal terheltek, egyszeriben a posztindusztriális társadalom küszöbén találják magukat. Bár a kirekesztettek béklyóiban, de hasonló pozíció adódik a délvidéki és a kárpátaljai magyarok számára is, hiszen a gazdasági átrendeződés, ha nem is azonos, de hasonló jellegű. A nemzeti identitás új próbatételek elé kerül, új kihívásokkal találkozik. A kisebbségben élő személy ugyanis számos identitást hordoz magában, ennek rendje felborul. A nemzeti mellett létezik professzionális, területi, politikai, állampolgári, vallási, kulturális, európai, szociális, stb. identitás. A dinamikus, a posztindusztriális társadalmakban felborul ezeknek a rendje, tehát nemcsak zűrzavar keletkezik – ami egyébként is jellemző korunk emberére és a többségi társadalomra is –, hanem hatványozott belső konfliktusok születnek az egyénben. Az egyén állandó drámai harcot vív önmagával, s ebben a küzdelemben a kisebbségi ember sokszor áldozat is lehet. Sokszor éppen a „kisebbségi Én-jét” adja fel. Ez a veszély leginkább akkor következik be, ha a különböző identitásmódok konfliktusa permanenssé válik. Biztos ugyanis, hogy másképpen éli meg a magyarságát az a személy, akinek a foglalkozása a magyar nyelvhez kötődik és másképpen az, aki kívül van ezen a körön. Nem véletlenül került be a köztudatba az „etnobiznisz” fogalma, vagy a „főfoglalkozású magyar” címke. Másképpen reagál a világra, a nemzeti identitásra, a rendszerváltás nyerteseként számon tartható magyar kisebbségi polgár és másképpen a vesztesek tömege. A szociális komponens egyébként is elhanyagolja a mai identitáskutatás. Általános az a nézet, hogy a magyar közösség egésze radikálisan pauperizálódott. Ez igaz. De a nemzetközi felmérések is alátámasztják, hogy Szerbiában az egész társadalom, tehát a többségi nemzet tagjai is pauperizálódtak. Ennek ellenére ugyanennek a szerbiai társadalomnak egy bizonyos százaléka – a kutatók adatai eltérnek abban a kérdésben, hogy mekkora százalékarányról van szó – a társadalom bizonyos csoportjai a rendszerváltás nagy nyertesekéi lettek, s ott is létrejött az újkapitalista osztály. Tabu témának számít, hogy a magyar közösségben növekedtek-e a szociális különbségek. Tény azonban, hogy érzékelhetők a közösségen belüli szociális feszültségek. Ez kiderül az időnként fellángoló, visszaélésekről folyó vitákban. Egyébként a Vajdaságban éppen az anyagi visszaélésekről folyó vita osztotta meg a néhai VMDK-t. A többségi sajtó ugyanis időnként napvilágra hozza, hogy vezető magyar politikusok is elmulasztják megtenni a törvény által kötelező va-

gyonnyilatkozatukat, a kisebbségi sajtó viszont mélyen hallgat erről. Ugyanez történik a korrupciós botrányok ügyében is. A magyar sajtó leginkább azzal a magyarázattal seprí a szőnyeg alá az ügyet, hogy magyarellenes akciókról van szó, s úgy állítja be, mintha kizárólag a magyar politikusokat gyanúsítgatnák. Ez nem fedi a valóságot, mivel a többségi nemzet politikai elitje is ki van téve ezeknek a jogos vagy jogtalan gyanakvásoknak. Az a baj, hogy nagyon kevés kényes ügy kerül a bíróság elé, azok is vagy „elévülnek” vagy pedig függőben maradnak. Magyar vonatkozásban azonban tény, hogy egy-egy ügyészégi feljelentés után a kisebbségi politikusok engedékenyebbeknek mutatkoznak, ami csak fokozza a gyanút. Mindez arra utal, hogy a kisebbségben is létezik egy rejtőzködő tőke. Ez is visszahat a nemzeti identitás megfogalmazására. A munkahelyi mobilitás is növekszik, tehát a professzionális identitás kérdése is nagyobb szerepet játszik. Valamiféle zűrzavar születik a sokféle identitásstruktúrában. A megbomlott egyensúlyt nem lehet valamiféle merev identitásnormával helyreállítani, hanem olyan nemzeti identításban kell gondolkodni, amelyben megférnek egymás mellett ezek a heterogén értékek. Metaforával élve: egy japán példa példázza, a „mit kellene tenni?” kérdését. Japánban a földrengés ellen úgy védekeznek, hogy igen lazán kapcsolják a házak szerkezetét, így védekezve a természeti csapás rombolása ellen. Ugyanígy gondolom el az egyénben fellelhető különböző identitásformák „összeillesztését” is, annak érdekében, hogy a változások ne idézzenek elő földrengést, rombolást, összeroppanást. Nem lehet mereven elválasztani a nemzeti identitást az egyénben rejlő más identitásformáktól, de nem is lehet mereven hierarchizálni, mert a nemzeti identitás csak a rugalmas (elasztikus) kapcsolódás által képes hatékonyan jelen lenni az élet minden területén. Ha elválík, azaz erősen elhatárolt, akkor idővel hatástalan lesz, elsorvad, és nem befolyásolja többé az egyéni életet, hanem csak díszelemmé válik. Nem lehet megfogalmazni egyetlen merev kisebbségi identitáskódexet. A kisebbségi nemzeti identitás is sokszínű, sokarcú, változásokra érzékeny nyitottsággal rendelkezik, és végül is csak ilyenként, így válhat életképessé.

3.

Nem kell eszményi illúziókban ringatnunk magunkat. Vannak feltartóztathatatlan természetes folyamatok, amelyeknek elébe kell menni, hogy fékezzük romboló hatásukat. A Délvidéken ilyen a *tömb* illúziója. Önmagunkat áltatjuk, ha tömbről beszélünk, amikor nemigen beszélhetünk róla. A szakirodalom szerint tömböt képvisel az a kisebbség, amely egy gazdaságilag komplex egységet képviselő régióban jelentős többséggel rendelkezik, minek folytán meghatározó módon befolyásolja a nagy állami rendszerek (oktatásügy, igazságügy, rendőrség stb.) karakterét. A statisztikai szempontok kiegészítendőek a humán és a gazdasági erőforrások kategóriájával is.

Megtörténhet ugyanis, hogy a statisztikai feltételek adottak, de a humán és a gazdasági erőforrások olyan gyengék, hogy még a tömbben élő közösség sem képes önnön intézményeinek működtetésére. Nagy általánosságban azonban mondható, hogy a tömb rendelkezik olyan gazdasági és humán erőforrásokkal, amelyeknek a segítségével saját erejéből működtetni képes azokat az intézményeket, amelyekre szüksége van. Ezért a *tömb* területi kisebbségi autonómiában gondolhatja végig az identitásvédelmet, viszont a *szórvány* személyi elvű, avagy a kulturális autonómia kereteiben képes hathatós identitásvédelmi érdekeket képviselni. A Vajdaságban nincs gazdaságilag kompakt, nagyobb területet felölelő magyar többségű térség. Szerintem a délvidéki magyarság egésze szórványt képvisel, azzal a pontosítással, hogy a Tisza mentén létezik néhány fontos, szigetszerű tömböt alkotó község, például Kanizsa, Zenta, Ada, amely a helyi önkormányzati kompetenciákkal részben képes ellátni a tömbre jellemző identitásvédelmi funkciókat – de ezek a lehetőségek erősen behatároltak. A jelenlegi *pseudotömb* sem működteti saját erejéből az intézményeit – az anyaországi támogatások legnagyobb részét erre fordítják –, miközben a szórvány intézményeit leépítik vagy alkalmoszerű, amatőrrendezvényekké minősítik át.

A Délvidéken a „tömbstratégiának” már a rendszerváltáskor sem volt reális talaja, ezért a valóságos feladatok megoldása helyett az anyaországi támogatás újraelosztása feletti monopóliumért folytatott hatalmi harc, szerves részévé vált. Ezen túl, a tömb és a szórvány mesterségesen konstruált szembeállítás illuzórikus programokat szült, felesleges megoszlásokat idézett elő, továbbá háttérbe szorította az elsődleges szórványjellegű feladatokat. A szórvány létfeltétele, hogy a kisebbségben élők markánsan megjelenítsék saját kulturális értékrendjüket, szellemi értékeiket, amivel egyrészt erősítik saját önbecsülésüket, másrészt kivívják maguknak mások megbecsülését is. A szórvány identitásvédelme abból indul ki, hogy a szórvány tagjai a mindennapi életüket a többségi nemzettel együtt élik, tehát nemcsak esetleges, hanem permanens kommunikációban. Ez vonatkozik a munkahelyi körülményekre, a szabadidő eltöltésére, a barátságokra stb., egyszóval az élet minden területére. A szórvány tagjai tehát mindennapjaikat két kultúrában élik, többkultúrájúságra tesznek szert, nem öncélúan, hanem éppen nemzeti identitásuk védelme érdekében, vagyis meg kell előzni nemzeti identitásuk konfliktusát a bennük rejlő más identitásokkal, így például a professzionális identitással. A szórványban az önkép és a másokban élő, rólunk szóló kép, továbbá a másokról kialakított képünk nagyon közel kerül egymáshoz. Fontos kérdés, hogy milyen képet teremtünk meg önmagunkról, mert ez a kép sokkal inkább befolyásolja az önképet a kisebbségben, mint a többségi nemzetben vagy az anyaországban. Képzeljünk el egy szórványban élő ügyvédet, orvost, mérnököt, vállalkozót vagy tisztviselőt, akinek, a versenyképesség érdekében, egyszerre kell mindkét kultúrában jelen lennie. Ez nemcsak kiváló nyelvtudást jelent, hanem önreflexív képességet és szellemi tőkét is. Megfigyelhető, hogy éppen ez a városi magyar szakemberréteg szemléli distanciával a kisebbségi közéletet,

mert riasztja annak – Fülep Lajos kifejezésével élve – nemzeti öncélúsága. Ennek a rétegnek a magyar identitása kétségbevonhatatlan, magyarnak vallja magát, jó szakmai kapcsolatai vannak az anyaországgal, jelképesen szólva: Budapesten és Belgrádban is otthonosan mozog. A kisebbségi mivolt objektív hátrányait az előnyök, a sajátos tudástőke mozgósításával próbálja pótolni, de rendszerint távol tartja magát a kisebbségi politikától. Ha egyáltalán politikára adja a fejét, akkor inkább az európai orientációjú, modern többségi pártokra adja a voksát és nem a kisebbségi pártra, annál az egyszerű oknál fogva, mert nem találja helyét benne. Ez azonban nem jelenti azt is, hogy feladta magyar identitását.

A nemzeti identitásnak ugyanis nem okvetlenül a többkultúráság az ellentéte, hanem az akkulturalizáció. Számos kutató rámutatott már arra, hogy a magyarság asszimilációja a városban zajlik le, s ezért szembeállítják a homogén falusi közösségek megtartó erejét a városi „labilitással”. A statikus leírás emellett érvel, ám ha a mindennapok gyakorlatát nézzük, akkor látjuk, hogy a kis falusi közösségek megszűnnek, a városi lakosság száma pedig ugrásszerűen emelkedik. Az asszimilációs csapda nem a városban rejtezik, hanem a falu és a város közötti „útvonalon”. A jugoszláviai magyarság lélekszámcsökkenése például nem abban az időben volt a legmagasabb, amikor a represszió magas fokú volt, hanem később, a hatvanas években, amikor a hajdani Jugoszlávia a Nyugat felé nyitott, és az első nagy modernizációs hullám alapvető foglalkozásszerkezeti változásokat idézett elő. Ez volt ez első nagy „földrengés”. A mezőgazdasági termelésből élő vidéki lakosság száma ekkor majdnem megfeleződött, s megindult a tömeges elvándorlás a városokba. A főleg rurális környezetben élő magyar lakosságot ez a váltás mélységesen érintette. A magyarok jelentős része elhagyva hagyományos környezetét, s az új környezetében nem tudva mit kezdeni hagyományos kultúrájával, az akkulturalizáció pályájára csúszott. Elvesztette régi, hagyományos kultúráját, de újra nem tudott szert tenni. Légüres térbe került. Ebben a kulturális vákuumban zajlott le az identitásváltás. Készüljünk fel arra, hogy az urbanizációt az európai gazdasági és politikai integráció tovább erősíti. Ez azt jelenti, hogy vállalni kell a kisebbségi urbanizáció hosszú és rögzös útját, alkalmassá kell tenni az új nemzedékeket a többkultúráságra, hogy ne érje meglepetésszerű sokkhatás őket. Nem kockázatmentes vállalkozás ez, de nagyobb veszélyeket rejteget a régi romantikus ábrándokba való menekülés. Nem nyugodhatunk bele, hogy a civilizációs váltások, változások vesztesei mindig mi, magyarok legyünk.

A szórványban a nemzeti identitás őrzése sok kockázattal járó mindennapi népszavazás kérdése. A kockázatok evidensek, de a legnagyobb kockázat mégis a dagályos szólamokkal díszített védekezés, amely kitermeli a leszakadók tömegét, vagyis felgyorsítja az asszimilációt és táptalaja lesz a szórvány-pesszimizmusnak. Egy mindennapi példával illusztrálnám: kimondatlanul is él a köztudatban, hogy a szórvány asszimilációját nem lehet megakadályozni. Miért? Mi történik? Szimbolikus

gesztusokkal, alkalomszerű rendezvényekkel, leggyakrabban a hagyományok folklórszerű ápolásával kompenzálják. Nem a folklór, a népi kultúra ellen emelek szót, hanem arra apellálok, hogy a hagyományápolás vezérelve a mai kérdésekre való válaszkérés legyen. A népi kultúra ne csak a helytörténeti múzeumba, hanem az életbe vezessen. Az identitásvédelem csak így módon terjed ki a szórványban élő polgár kultúrájának, életének egészére. Máskülönben megszületik az „ünnepi”, az „alkalmi”, az úgynevezett „tisztaszoba-identitás”, amelynek semmi köze sincs a „piszkos valósághoz”. A magyar rendszerváltás után a kisebbségben kialakult egy réteg, amely immár foglalkozásszerűen gyakorolja, újra csak Fülep Lajosra utalnék, a „nemzeti életet gátoló, hátráltató elzárkózást, élettelen ideált, meddő jelszót, a cselekvés alól felmentő alibit, hazug hagyományt, fejlődni nem akaró önelégültséget, gyilkos giccset.” Az idézet ékesen illusztrálja azt, ami a Délvidéken a kisebbségek háza táján történik. A kisebbség vagy szembesül a 21. századdal, levonja a tanulságokat, képes lesz önmaga revíziójára, vagy pedig egy sajátos maradi gyűrűt alkot a magyar állam határai körül. A világban lezajlott új tapasztalatok jegyében haladéktalanul változnunk és változtatnunk kell!

A nyugati kutatók, mind gyakrabban hangoztatják, hogy Európában erőteljes szórványosodási, mozaikosodó folyamatok indultak be, de közben – éppen a szórványokban – roppant felerősödött a nemzeti azonosságtudat. Az európai nagyvárosokban élő szórványok második és harmadik nemzedéke erőteljes nemzeti öntudattal rendelkezik, annak ellenére, hogy iskoláztatása nem anyanyelvén történik. Mi a jelenség magyarázata? A nagyvilágban mára megváltozott a szórvány státusa, többé nem elszigetelt életet él, mert egyfelől a mobilitás eddig soha nem tapasztalt méreteket vett, másfelől a kommunikáció rendkívül átfogó; minek folytán, természetesen egy virtuális térben szerveződik újjá a közösség. A Délvidéki kisebbségnek ki kellene aknáznia a modern világ nyújtotta lehetőségeket, annál is inkább, mert szinte biztos, hogy a kisebbség szórványosodása felgyorsul, nemcsak a többségi nemzet rossz- vagy jóakaratából, hanem a gazdasági élet szerkezeti átalakulása következményeképpen is.

4.

Az eddigi kisebbségi identitáspolitika legfőképp a védekezésre alapuló zárt rendszerekre épült. Úgy működött, mintha tömbben élnénk, holott szórványban élünk. Területben és központban, „*pszeudotömbben*” gondolkodott ahelyett, hogy kialakított volna egy nagy szórvány-hálózatot, a territorialitás feletti kommunikációs hálót, amely nyitottságánál fogva a többségi hálózatra is hatással lehetett volna. És mi történt? Kialakult egy struktúra, amely úgy viselkedett, azaz azt sugallta, hogy a magyar kisebbség valamiféle kulturális vákuumban őrzi nemzeti kultúráját Ennek követke-

tében az asszimilációt csak az erőszak következményeként értelmezte, s nem volt felkészülve az asszimiláció szubtilisebb formáira. Márpedig a mai Európában az asszimilációt a kulturális impulzusok idézik elő, mivel a kultúra a nemzeti identitás legfontosabb tényezője. A Délvidéken a kulturális dimenzió ellaposodott. Napjainkban nem egy eleven, a mai élet kérdéseire válaszoló kultúrát ápoltunk, hanem valamilyen kisebbségi neobarokkot. Az identitásvédelmi stratégia nem számolt azzal, hogy a modern kisebbségi kultúrát kell szorgalmazni, amely képes színvonalasan reflektálni és válaszolni az őt körülvevő többségi kulturális értékrendre és nem utolsó sorban a világra. Elszigeteltük magunkat, ahelyett, hogy a többség előtt feltártuk volna értékeinket. Saját szellemi restségünket és tehetetlenségünket igazoljuk, ha azt állítjuk, hogy a többségi nemzetben csak barbár nacionalisták élnek. Tekintsük csak át az európai szellemi és kulturális színteret. Berlinben tapasztalom a román, szerb, bosnyák, horvát, szlovák kulturális értékek jelenlétét. Megannyi területen előttünk járnak. Velük, mellettük élünk, nem gyakorolunk rájuk hatást, de nem is fogadunk el tőlük az égvilágon semmit. A vajdasági magyarság kulturális értékrendje csak Budapest felé jeleníti meg önmagát, például „délvidéki napok” keretében, mert nagyobb érdeklődést kiváltani nem képes. Kivonul abból az államból, amelyben él. A politikai pártok kisajátították a nyilvános közvetítő szerepkörét a többségi társadalom és a kisebbségi közösség között azért, mert ők rendelkeznek a megfelelő erőforrásokkal. Amit az anyaországban a parlament, a parlamentáris intézményrendszer képvisel, azt a vajdasági magyar kisebbségben a kisebbségi párt jeleníti meg, ami végzetes következményekkel járt és jár. A kisebbségi párt nem képes egy sokszínű kisebbségi identitáspolitika ápolására, mivel ezt a „pártszerűség vastörvénye” zárja ki. A kisebbségi pártokra a parlamentben van szükség, ahol a jó törvényekről, a megfelelő jogi keretekről kell gondoskodniuk és természetesen arról, hogy a törvényeknek érvényt szerezzenek. Az erkölcsi és a kulturális attitűdöket, a mindennapi életet, a civil világot azonban nem szabályozhatja egy párt sem, és nem is rendelkezhet az erre szánt erőforrásokkal. A kisebbségi közösség nem azonosítható egyetlenegy párttal sem, a közösség sokkal több, mint egy-egy párt. Sajnos, az anyaország és a kisebbségi közösség hivatalos kapcsolatai erre az egy szálra redukálódtak: a MÁÉRT valójában ennek volt a megtestesítője. A kapcsolatrendszer tehát a kisebbségi pártokra épült, nem kell tehát csodálkozni, hogy az anyaországi pártellentétek tragikusan rávetültek a kisebbségi közösségre. A jelenlegi szerkezet ugyanis szükségszerűvé teszi ezt. A kisebbségi közösség pártszerű „kisajátítása” ugyanakkor a többség jó szándékú részében is egyoldalú képet fest a kisebbségről, hiszen a pártelitok alkuja sokszor azt a benyomást kelti, hogy a kisebbségi közösség gondjai is megoldottak. A pártközpontság tehát háttérbe szorítja a komplex kisebbségi identitáspolitikát. Ugyanis minden pártban egy központi mag uralkodik, ez a párt vastörvénye. A Vajdaságban ez a központosító izolációs kisebbségpolitika kezdi leépíteni az újvidéki intézményeket, az utolsó versenyterepet, mondván, hogy a szórványt többé nem lehet védeni. Mit tesz ezzel? Me-

nekül a versenypályától. Megszünteti, felszámolja az utolsó esélyét annak, hogy a kisebbség sokoldalúan hasson a többségre, hogy versenyhelyzetbe kerüljön a többséggel, hiszen csak ezen a terepen, a központokban, van erre napi lehetősége. Szerencsére ez nincs így minden kisebbségi közösségben. A felvidéki magyar kisebbségi elit nem vonul ki a magyar intézményekkel Pozsonyból, mert tudja, hogy a kisebbségi magyar értékeknek ott kell megjeleníteniük, versenyezniük és hatniuk a többségre, továbbá ez a legalkalmasabb hely az európai „beeszlásra” is. A vajdasági kisebbségi stratégia egyik jelentős hiányossága például az is, hogy Belgrádban, Szerbia fővárosában, nincs egy, a magyar kultúra értékeit felmutató, meghatározó erejű magyar kulturális centrum, amely biztosítaná a nemzeti kultúra balkáni kisugárzását, s egyben lehetővé tenné a délvidéki magyar kultúra eszmecseréjét a többségi kultúrával, ezzel is befolyásolva a szerbiai közvéleményt. Helyette Szabadkán felépült a második „magyarház”, amelybe egy párt költözött be.

Továbbra is elevenen él az a tévhit, hogy a napi politikai alkuk önmagukban elegendők a kisebbségi gondok orvoslására, az identitáspolitika ápolására. Nem elegendők, mert csak az az identitáspolitika hatásos, amely nemzeti és kulturális értékrendekben gondolkodik. Nagyon jól tudják ezt a nyugati államok, amelyek kulturálisan egyre intenzívebben vannak jelen Belgrádban, illetve Szerbiában. A napokban fejeződött be Berlinben az *Európa lelke* című nemzetközi tanácskozás. Az EU-s establishment által rendezett konferencia immár a harmadik fordulatról szólt. Az első volt a piac Európája, a második az eszme Európája, a harmadik pedig a kultúra Európája lesz. Kiderült ugyanis, hogy a kulturális dimenzió hiányában az európai polgárok nem tudnak azonosulni az európai gondolattal. A 2007-es év pedig az európai interkulturális párbeszéd éve lesz, jelentették be. Ezen a tanácskozáson, amely a sajtó szerint meghatározó lesz az EU-n belüli politikára, a leggyakrabban idézett szerző Umberto Eco volt, aki azt mondta, hogy az európai kultúra lényege a fordítás. Nem a fordításirodalomra gondolt, hanem mindenekelőtt arra, hogy a sokkultúrájú Európában az európai polgár állandóan fordítja a fejében az egyik vagy a másik kultúrát. Nos, éppen itt rejtőzik a magyar szellemi tőke, hiszen a magyar nemzet egynegyede napról napra ebben és ezzel él. Ez nem hátrány, hanem előny. Európa eme régiójának komoly szellemi és kulturális tényezője lehetnénk, ha tudnánk élni az előnyeinkkel. Ma egy ország és egy nemzet ereje abban mutatkozik meg, hogy mennyire tudja az információk jellegét és a szellemi értékrendet meghatározni. Nekünk erre nagy esélyünk volt, de ahelyett, hogy felismertük volna a lehetőségeket, felvállaltuk volna azt, visszavonulót fűjtünk és bevonultunk a kis magyar kuckóba.

A tömb hamis illúziója az oktatási rendszerről vallott nézeteket is elbizonytalanítja. Helytálló az önálló magyar oktatási intézményrendszer kialakításának gondolata, de kérdéses annak jellege. A szórványban olyan oktatási rendszerről álmodoznak, mintha a szórvány mögött viszonylag homogén magyar tömb létezne. Hamis

illúzió! A tényleges tömb hiányában sokkal előnyösebb lenne –a régió részére is – regionális tudástőkével rendelkező szakmai elitet képezni. Ez Magyarországnak is hasznára válna, mert növelné az EU-n belüli befolyását. Hogy itt reális esélyek léteznek, azt éppen Újvidék bizonyítja. Ez a város – a szerbiai sajtó meglátása szerint is – Szerbia legnagyobb építőtelepe. Egymás után emelkednek a külföldi befektetéssel épülő bankok, irodaházak, raktárhelyiségek, regenerált ipari létesítmények. Költöznek be a nyugat-európai: német, osztrák, szlovén, horvát cégek, és megfelelő regionális tudástőkével rendelkező szakembereket: jogászokat, közgazdászokat, informatikusokat, szociológusokat keresnek. Éppen abban a városban, ahonnan a délvidéki magyarok kivonulnak. Szívesen alkalmaznának angolul és szerbül tudó magyar anyanyelvű szakkadereket, de hiába. Nincsenek, vagy csak alig vannak. Menekülünk a versenyhelyzet elől. Tévhit, hogy az új osztrák, német vagy szlovén cégtulajdonosok tudatosan mellőznék a magyarokat, annál is inkább, mivel jól tudják, hogy a kisebbségi magyar szakembereknek Budapest felé is erőteljes kapcsolataik vannak, illetve könnyen kiépíthetik azokat, ugyanakkor Belgrád felé is kapcsolati tőkével bírnak. Esély lenne azért is, mert a többségi nemzet is szakemberhiánnyal küszködik, hiszen a kilencvenes évek folyamán a fiatal szerb szakemberek jelentős része Nyugatra távozott, ahol ez a réteg jól feltalálta magát, így még az állami segédlettel zajló visszacsalogatás is eredménytelenül fejeződött be.

5.

A magyar identitásvédelmi stratégia maradiságát hűen tükrözik, a különböző alapítványi mércék is. Szerbiába, Horvátországba, Szlovéniába, illetve Koszovóba irányuló nyugati alapítványi támogatások, elsősorban a civiltársadalmi formák gazdagítására, az EU-csatlakozás előkészítésére, az emberjogi kultúra terjesztésére, az európai rendszerbe gyorsan bekapcsolódni képes alternatív oktatási intézmények megteremtésére, illetve olyan kulturális intézmények létrehozására helyezik a hangsúlyt, amelyek képesek az adott közösség kultúrájának nyugati prezentálására. Ennek következtében, pl. a koszovói albán kisebbségi kultúra jelenléte a nyolcvanas évek vége óta folyamatos a Nyugaton, attól az eltökélt szándéktól vezérelve, hogy a kisebbségi kulturális értékek megjelenítése nélkül, a koszovói albánok politikai érdekén esne csorba. Ennek ellenpéldája az anyaországi alapítványok támogatási rendszere. Ők skanzen támogatást művelnek. Elsősorban a múltkutatásra, a folklórra, az etnográfira, a népi hagyomány ápolására összpontosítanak, s nem tűzik ki célul a délvidéki magyar kisebbségi értékek, szerbiai vagy nyugati megjelenítését. Már ez a körülmény is jelzi a magunk revíziójának fontosságát.

6.

Végül szóvá kell tenni az elhanyagolt civiltársadalmi szervezeteket. Akik őszintén, meggyőződésből gondolkodnak autonómiában, azok tudják, hogy az erős civil társadalmi hálózat a kisebbségi autonómiák alapja. A sokszínű, gazdag, különböző közösségi feladatokat ellátó kisebbségi civil szervezetek teremtik meg a belső autonómiát. Civil szervezetek nélkül nincs kisebbségi identitásvédelem és identitásápolás. A civil dimenzió hiányára számos magyarázat van. A délvidéki magyar politikai elit minden civil tapasztalat nélkül lépett be a rendszerváltásba. A kisebbségi politikai elit java része az összeomlott Kommunista Szövetség tagjaiból verbuválódott, akiknek nem volt megfelelő ismeretük a közép-kelet-európai rendszerváltás civil energiájáról. Nem voltak aktívan jelen a néhai jugoszláviai civil mozgalmakban sem. A kizárólag pártszerű tapasztalatokra építkező elit, ellenfelet és konkurenciát látott a civil szervezetekben. Mivel monopóliumot élvezett az anyaországi erőforrások felett, ezért csak a „pártlojális” szervezeteket tűrte meg, amelyeket nem egyszer a legszűkebb pártvezetőség egyik vagy másik tagja irányított. A civil szféra megteremtésének másik óriási akadály a fiatal értelmiségiek nagyméretű áttelepülése, illetve elvándorlása. Hiányzott, hiányzik tehát a civil szervezetek megteremtéséhez szükséges szellemi tartalékerő. Ugyanakkor, hangsúlyoznám, hogy az autonóm, kritikus gondolkodású civil szervezetek nélkül, a kisebbségi autonómia elképzelhetetlen. Ez képezi a közösség hálóját és a közösségi autonómia központi idegrendszerét. Az erős, jól működő civil szféra az autonómia élhetőségét rejtegeti akkor is, ha a hatalom azt jogilag nem ismeri el. Mindezek ellenére a meglévő, kisszámú autonóm és kritikus gondolkodású civil szervezet rendkívül nehéz feltételek között működik, folyamatos működésük nincs biztosítva, hiszen az egész finanszírozási rendszer alapján véve pártfüggő. Miközben a választásokon évről évre rohamosan csökken a magyar pártokra szavazó polgárok száma, számos civil szervezet egyre nagyobb rokonszenvre tesz szert az alternatív kisebbségi közvéleményben. A megkövesedett politikai struktúrával ellentétben, a civil szervezetekben tűntek fel új és fiatal erők. Nélkülük nem kerül ki a jelenlegi letargikus válságból a délvidéki kisebbségi közösség.